

PREKONANIE METAFYZIKY VO FILOZOFII A TEOLÓGII (Martin Heidegger a Emil Brunner)

PETER GAŽÍK, Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, Bratislava

Kresťanské myslenie je od začiatku poznamenané stretnutím dvoch duchovných svetov: sveta antického, zvlášť gréckeho, a sveta biblického, presnejšie hebrejského. Pozadím pôvodnej kresťanskej viery boli prorocké tradície Starého zákona a vlastný základ viery tvorilo evanjelium Ježiša Krista. Preniknutie kresťanskej viery do kultúrnych centier antického sveta vyvolalo nutnosť čeliť myšlienkovým tendenciám grécko-rímskej sféry. V dôsledku tejto nutnosti postupne vzniká to, čomu hovoríme teológia, t.j. uvedomelé myslenie viery, resp. sila myslenia v službe viery.

Pôvodná funkcia teológie bola apologetická, pretože kresťanstvo bolo treba brániť pred útokmi zo strany rímskeho štátu i pred jednostrannou kritikou pohan-ských spisovateľov (Lukiános, Fronto, Celsus). Za týmto účelom prví kresťanskí apologeti a učenci (Justin Martyr, Atenogoras, Klement Alexandrijský, Origenes a iní) začali využívať pojmový aparát antického myslenia na presnejšie vyjadrenie kresťanského posolstva. Napriek tomu, že myšlienkový aparát, na ktorom sa teológia formovala, bol kresťanskej viere úplne cudzí, napriek tomu teológia v záujme svojich potrieb nezostala len pri využívaní okrajových filozofických motívov, ale zapojila do svojej činnosti priamo najväčšie vrcholy antickej filozofie, t.j. Platóna, Aristotela a stoické náuky. Táto skutočnosť sa stala predpokladom k vytváraniu obdivuhodných myšlienkových výkonov, ako ich vidíme v pokusoch stredovekých scholastikov o veľkolepé syntézy gréckej múdrosti a biblickej viery.

Čomu sa však teológii v tomto procese využívania filozofie nepodarilo vyhnúť, bola poplatnosť gréckej metafyzike, a to znamenalo podľahnutie predmetnému spôsobu myslenia. Deformujúci vplyv metafyziky na teologické myslenie pretrval s výnimkou určitých období až do najnovších čias. Preto bolo prirodzené, že moderná teológia sa usilovala zbaviť metafyzického myslenia a previesť celkovú dehelenizáciu kresťanstva. To však nič nemení na fakte, že stretnutie kresťanstva s duchovným svetom antiky bolo historicky nevyhnutné.

Pre lepšie uvedenie si hlbokých rozdielov medzi týmito dvomi duchovnými svetmi je potrebné uviesť aspoň nasledovné:

Grécke myslenie sa orientovalo na svet ako uzavretý kozmos. Podstatnú úlohu tu hrala dimenzia priestoru, a nie času. Následkom toho bol obraz sveta u Grékov nedejinný. Gréci vlastne dejiny nepoznali, lebo všetko dianie chápali len ako kolo-beh, ako večný návrat tých istých javov. Aristoteles vo svojej *Metafyzike* chápal bytie staticky, ako svet hotových a nemenných foriem. Tým bolo zbavené všetkej konkrét-nosti a individuálnosti. Za pravú realitu sa pokladalo len to, čo bolo všeobecné a stále. Najmä zavedenie pojmu substancie pôsobil staticky, neživotne a oddeľujúco.

Naproti tomu v oblasti biblicko-hebrejského myslenia nebola pozornosť zameraná na svet ako kozmos, ale na dejiny ako proces prinášajúci neustále čosi nové. Pre starozákonného človeka neboli dôležité danosti a definície, ale udalosti a uskutočňovanie toho, čo bolo zasľúbené z Božej strany. Preto biblický obraz sveta nebol metafyzický, ale dynamický a dejinný.

Podobne je veľký rozdiel aj v chápaní človeka. Kým Gréci chápali človeka ako bytosť poznávajúcu, Biblia vidí človeka ako bytosť predovšetkým konajúcu. Preto v Biblii stojí rozhodnutie a čin vyššie než schopnosť ohmatať a uchopiť realitu. Z toho napokon vyplýva aj úplne rozdielne poňatie Boha. Kým v gréckej filozofii je Boh nehybným súcnom a objektom poznania, v Biblii vystupuje Boh ako stále tvori- vý a činný, ktorý oslovuje človeka a vyzýva ho k premene vlastného vnútra a života.

Práve pre túto rozdielnosť patrí stretnutie antického a biblického duchovného sveta k tým najúžasnejším a najdramatickejším udalostiam ľudských dejín. Z ich stretnutia sa zrodila kresťanská teológia. Bola si pritom vždy vedomá svojho biblického pôvodu, ale napriek tomu v priebehu dejín podľahla gréckej metafyzike a splynula s ňou natoľko, že táto sa stala jej hlavnou oporou. O zásadnú nápravu sa v tomto smere pokúsila Lutherova reformácia, ktorá chcela evanjelium oslobodiť od scholastiky a metafyzických nánosov. Poluterovská ortodoxia však opäť upadla do myšlienkových pochodov blízkyh aristotelovskému a scholastickému objektivismu. A nezávisle od toho sa v novej dobe rozvinuli mohutné metafyzické systémy idealizmu, ktoré už nevychádzali ani z Aristotela, ani zo stredovekého teizmu, ale z Descartovho "ego cogito". Až na troskách týchto systémov začína na konci 19. storočia a v 20. storočí nové myslenie, ktorého cieľom bolo odstrániť metafyziku.

Tento protimetafyzický zápas začal Kierkegaardovou kritikou Hegela a pokračoval vo filozofii existencie. Súčasne tento zápas prebiehal i v oblasti teológie. Zvlášť predstavitelia dialektickej teológie si uvedomili neudržateľnosť metafyzickej myšlienkovvej tradície, ktorá sa v kresťanskom myslení pevne udomácnila. Objektom neúprosnej kritiky dialektickej teológie bolo jednak predmetné myslenie vyznačené Aristotelom a Tomášom Akvinským, a jednak liberálna teológia 19. storočia, ktorá zostala úplne v zajatí antropocentricky orientovaných tendencií osvietenského racionalizmu a nemeckého idealizmu.

Preto sa protimetafyzicky zamerané filozofické myslenie začalo vracat' až k predplatónskym počiatkom gréckej filozofie a teológia zasa začala aktualizovať líniu hebrejsko-biblického myslenia, ktoré sa síce na jej pôde v priebehu vekov nepresadilo tak, ako grécka filozofia, ale predsa bolo vždy v nej prítomné. Významnými príkladmi tohto latentného pretrvávania biblicko-existenciálnej dimenzie v teológii boli myslitelia ako Augustín, Luther, Pascal a Kierkegaard.

PROTIMETAFYZICKÝ ZÁPAS FILOZOFIE (Martin Heidegger)

Nevyhnutnosť odmetafyzičtenu filozofie postulovali najmä myslitelia existen- ciálne a personálne orientovaní, ako Martin Heidegger, Gabriel Marcel, Martin Buber a ďalší. Zvlášť Heidegger rozhodne odmietal predmetné myslenie a vyjad-

rovanie, ktoré pokladal za lož. Lebo predmetné vyjadrovanie je vyjadrovanie metafyzické, ktoré nevystihuje konkrétnosť, dynamickosť a dejinnosť, ale hovorí o podstatách, danostiach a definíciach, čím všetko zastavuje, znehybňuje a umŕtvuje.

Zásadný odklon od predmetného myslenia Heidegger urobil radikálnym vyrovnaním sa s celou dvaapoltisícročnou tradíciou západnej metafyziky, t.j. od Platónovho učenia o ideách až po Hegela a Nietzscheho s jeho princípom "vôle k moci". Také sú dejiny metafyzického myslenia. Začali Platónovou a Aristotelovou metafyzikou objektivity (idey, podstaty), ktorá prežila svoj vrchol v období metafyzického teizmu stredovekej scholastiky, a cez Descartesov obrat k "ego cogito" a jeho zabsolutizovaniu u Hegela vyústilo toto metafyzické myslenie až do Nietzscheho krajnej metafyziky subjektivity, ktorou bol už nadčlovek a jeho vôľa po bezhraničnej moci. Preto sa Heidegger pokúšal odkryť pravé chápanie človeka a sveta v predplatónskej filozofii a v predfilozofických mýtoch.

Isteže, už pred Heideggerom boli pokusy prekonať metafyziku, ale neúspešné. Po zrútení nemeckého idealizmu sa totiž filozofické myslenie začalo orientovať antropologicky, historicky a scientisticky. Sprievodným znakom tejto tendencie bola vzrastajúca viera človeka vo vedu a v moc svojho rozumu. Tento obrat, pri ktorom stál Feuerbach, Marx a Comte, však neprinesol prekonanie metafyziky, lebo zostali nedotknuté predpoklady, z ktorých metafyzické myslenie vždy vzniká.

Tieto predpoklady majú svoj pôvod už v Platónovi a Aristotelovi, podľa ktorých rozum sa pýta, smeruje k veciam a chce sa ich poznaním zmocniť. A ešte viac tieto predpoklady tkvejú v spôsobe, akým Descartes vo svojom návrate k "ego cogito" ako poslednej istote položil nové základy novovekej filozofie, ktorú už nazývame metafyzikou subjektivity. A tak ani Feuerbach, ani Marx, ani pozitivizmus sa nedostali cez metafyziku, lebo prijali základné metafyzické stanovisko, hoci sa domnievali, že sa ho už zbavili.

Týmto základným metafyzickým stanoviskom je presvedčenie, že človek je obdarený rozumom a že svoj život môže založiť na sebe samom a na sebaistote svojho rozumu. A tak medzi základným metafyzickým postojom, že človek ako "animal rationale" sa poznaním zmocňuje svojej podstaty a stáva sa pánom svojich možností, a novovekou túžbou po vedecko-technickom ovládnutí sveta je priama súvislosť. A z tejto tendencie zmocniť sa seba i sveta vyrástol aj marxizmus. Preto zostal v zajatí metafyziky, hoci bol presvedčený, že ju prekonal svojím bojom proti idealizmu.

Naviac, týmto scientistickým, historickým a antropologickým optimizmom hlboko otriasla prvá svetová vojna, ktorá naplno ukázala zlyhanie človeka a demaskovala jeho ilúziu, že je pánom seba samého a že svoj vedecký rozum dokáže podriaďiť dobru. Naopak, Nietzscheho princíp "vôle k moci" je dôkazom toho, kam nutne musí každá metafyzika založená na subjekte vyústiť: do nekritického scientizmu a zvráteného titanizmu. Preto Heidegger rozbíja metafyzické myslenie od Aristotela a Platóna až po Hegela a Nietzscheho a svojím poňatím bytia sa snaží zachrániť duchovný svet človeka pred nihilizmom, do ktorého nutne vedie každý titanizmus a prehnany subjektivismus. Robí to tým, že upúšťa od tradičného určenia

človeka ako subjektu v zmysle "animal rationale". V tomto smere novovekej filozofii právom vytýka, že táto, vychádzajúc z Descartovho "cogito ergo sum", prehľbovala len "cogito", avšak "sum" ponechala úplne bokom. A práve od Descartovho "ego cogito", ako aj od Baconovho výroku, že "vedenie je moc", vedie priama cesta k Hegelovmu absolútnemu duchu a k Nietzscheho titanizmu a následne nihilizmu. Preto je nihilizmus ako dôsledok krízy moderného titanizmu koncom európskej metafyziky. U nás sa týmito problémami pozoruhodne zaoberal T. G. Masaryk, najmä v spisoch *Sebevražda a Moderní člověk a náboženství*.

Heidegger pochopil, že aby bolo možné prekonať metafyziku (a tým aj nihilizmus), nie je možné vychádzať z postoja, ktorý človeka vedie k presvedčeniu, že ako subjekt (ego cogito) môže neobmedzene disponovať vecami. A preto Heidegger prichádza až k tomu "sum", totiž k prostému faktu ľudskej existencie, ktorá má byť východiskom každej reflexie a ktorá je vrhnutá do tohto sveta, aby hľadala jeho zmysel, ako aj svoju pravú autenticitu. Podľa Heideggera nie esencia predchádza existenciu, ale existencia predchádza esenciou, t.j. každej snahe vždy nejako najprv určovať človeka ako podstatu (ako subjekt, racionalitu ap.), či už v duchu aristotelovskej, tomistickej alebo idealistickej metafyziky.

Heidegger kladie otázku, čo je človek predtým, než je nejako substanciálne určený? A odpoveď znie: je existenciou, ktorej autenticitu si človek uvedomuje pomocou svedomia. A len svedomím človek nadobúda pravú blízkosť k veciam bez toho, aby ich chcel ovládať. Heidegger teda myšlienkovito ide až pred Aristotela a Platóna, keď ešte neboli rozvinuté metafyzické formy myslenia a poznania v rámci relácie subjekt-objekt. V tomto ohľade možnosť nemetafyzického myslenia poskytuje i charakter nazerania a obraznej reči Starého a Nového zákona. V Biblii človek nevystupuje ako poznávajúci subjekt, ale ako konajúca bytosť, ako konkrétna a personálna existencia v dejinách, ktoré sú v rukách činného a zvrchovaného Boha.

PRELOM V PROTESTANTSKEJ TEOLÓGII (Emil Brunner)

Kierkegaardova kritika metafyziky, ktorá takmer upadla do zabudnutia a ktorú oživil Heidegger, mala zásadný vplyv aj na modernú teológiu. Protestantská teológia 20. storočia s celou vážnosťou podporila antimetafyzický obrat najnovšej filozofie a mala pre to svoje vlastné dôvody. Predovšetkým pochopila, že o Bohu a človeku nemožno predmetne vypovedať, a to zvlášť teológovia dialektickej školy, ktorí vstúpili do rozhodnej polemiky proti každej danosti a vymedzenosti Boha ako veci medzi ostatnými vecami. Dovtedajšia realisticko-tomistická metafyzika, ale i po-reformačná ortodoxia spôsobili, že pojem Boh bol chápaný vecne, predmetne, a teda metafyzicky. Preto význam heideggerovských a vôbec existenciálnych motívov v novej teológii spočíva v poznaní, že predmetné myslenie je v reflexii viery úplne neúnosné. Nová teológia preto sponchyňuje tradičné noetické a kozmologické prístupy k Bohu a zdôrazňuje, že jediným prístupom môže byť len cesta personálneho vzťahu medzi človekom a Bohom ako medzi večným Ty a ľudským Ja. V rýdzej po-

dobe tento interpersonálny vzťah k Bohu ukázal Ježiš Kristus, ale podmienil ho vzťahom k druhému človeku ako blížnemu.

Už u Luthera vidíme prvky tohto biblického personalizmu v tom, že v otázke poznania Boha Luther jednoznačne odmietol antický a scholastický intelektualizmus a obnovil dôsledný kristocentrizmus vo veciach viery i života. Duch scholastiky a antickej metafyziky sa však vrátil do protestantskej teológie, pretože poreformačná ortodoxia celkom neodstránila staré myšlienkové motívy a postupy, hoci už Luther očistil evanjelium a obnovil suverenitu Božieho zjavenia v Kristu ako jediného základu pre poznanie Boha. Jeho reformačné dielo postavené na troch základných biblických princípoch (Božia milosť, viera a Kristus) však veľmi oslabilo neskoršia protestantská ortodoxia a teologický liberalizmus 19.storočia. O radikálnu nápravu sa v tomto smere pričiniť až dialektická teológia. Tento teologický prúd, určený menami K. Bartha, E. Thurneysena, F. Gogartena a E. Brunnera, má skutočne prelomový význam v dejinách kresťanskej teológie.

Brunner vo svojom diele, obdobne ako Heidegger vo filozofii, položil veľký dôraz na problematiku ľudskej existencie. Ostro kritizoval liberálnu teológiu a súčasne idealistickú filozofiu 19.storočia. Vo svojich spisoch, písaných jasným a zrozumiteľným štýlom, formuloval základy biblického personalizmu.

Jeho určujúcou tézou bolo, že pravda o človeku má základ v Ježišovi Kristovi, ktorý je súčasne pravým Bohom a človekom. Túto skutočnosť Krista ako Božieho Syna možno prijať len vierou v jeho evanjelium.

Celým Brunnerovým dielom (najmä v spisoch *Die Mystik und das Wort, Der Mensch im Widerspruch, Der Mittler, Wahrheit als Begegnung, Offenbarung und Vernunft, Dogmatik I-III* atď.) sa tiahne výrazná snaha získať moderného človeka pre Ježiša Krista. Brunner vedel, že táto úloha nie je jednoduchá. Podľa neho v centre musí stáť zápas o pravé pochopenie kresťanskej viery, ktorá má základ v prijatí Kristovho evanjelia. Evanjelium chápe nie ako náuku a názor na svet, ale ako životnú a život pretvárajúcu silu. Brunner prišiel k presvedčeniu, že je treba alebo zvestovať evanjelium v kontexte doby, alebo radšej mlčať.

Už od počiatku svojej teologickej orientácie sa Brunner musel vyrovnávať s prekonávaním alternatívy medzi objektivizmom a subjektivizmom. Obidva tieto smery sú zodpovedné za dezinterpretáciu viery. Lebo obidva sú rubom a lícom tej istej myšlienkovvej cesty, ktorá je metafyzická. Pravda však neleží v aritmetickom strede, ale spočíva v rozpoznaní, že myšlienková schéma subjekt-objekt, typická pre celú tradíciu anticko-tomistickej i novovekej idealistickej filozofie, je neadekvátna pre autentickú interpretáciu viery. Skutočná cesta viery je osobný vzťah Ja-Ty. A tak pravdu možno vystihnúť len v interpersonálnom vzťahu.

Systematická teológia má podľa Brunnera dve úlohy. Jednou je vykladať biblické pojmy (ale existenciálne, a nie metafyzicky, pričom existenciálne neznamená existencialisticky) a druhou je vyrovnávať sa s duchom prítomnej doby. Hlavným poslaním teológie je vytvoriť Božiemu slovu miesto. Za týmto účelom sa teológia musí ujať svojho diela práve tam, kde sa veda domnieva, že má najväčšie opodstatnenie a kde jej sebavedomie plynie z axiómy rozumu o vedeckej pravde.

Práve táto axióma rozumu, ako keby pravda bola len produktom ľudského rozumu, musí byť podľa Brunnera teologicky spochybnená. Vedecká pravda človeku nepomôže v existenciálnych otázkach, a preto Brunner človeku ponúka k pravému pochopeniu seba úzku cestu viery. Teológia má za úlohu odhaliť ilúzie idealizmu a mystiky a na druhej strane naturalizmu a materializmu o tom, že dokázu človeka priviesť k pravde a k pochopeniu zmyslu jeho života.

Brunner však nehľadá negáciu rozumu ako takého. Naopak, starostlivo rozlišuje medzi všeobecným pojmom pravdy, ako nevyhnutným a obecné platným predpokladom vedy, a personálnym pochopením pravdy biblického zjavenia.

Premyslenie otázok existenciálneho zvestovania evanjelia modernému človeku viedlo Brunnera k štúdiu antropologických otázok. Pre Brunnerovu antropológiu je charakteristická radikálna kritika nedejinného racionalistického myslenia metafyzického, ktoré dovŕšil Hegelov idealizmus a Nietzsche, a príklon ku konkrétnemu existenciálnemu mysleniu, ktorého otcom je Kierkegaard. Brunner sa pokúsil vyložiť ponímanie človeka ako konkrétnej dejinnej existencie stojacej pod normou Božieho slova.

Božie slovo má byť podľa Brunnera zvestované modernému človeku tak, aby sa v ňom poznal a v jeho svetle pochopil svoju dejinnú situáciu a vlastnú existenciu. Moderného človeka charakterizuje nekritický racionalizmus, proklamácia jeho dospelosti a uplatňovanie autonómnosti v tom najširšom slova zmysle. Moderný človek odmieta závislosť na autoritách, sám sebe chce byť zákonom a pánom. Táto vôľa k absolútnej autonómii je tiež dôvodom, prečo moderný človek odmieta myšlienku Boha, ktorý podľa biblického posolstva človeku dáva život a vykupuje ho.

Myšlienka ľudskej autonómnosti a túžba po slobode v zmysle plného rozvinutia schopností sa však v modernej sekulárnej spoločnosti zvrhla vo svoj opak. Tento jav však nie je len prejavom momentálneho mravného úpadku, ale má svoje hlboké korene v zle pochopenej ľudskej osobnosti, na čom nesie vinu metafyzika subjektivity s neustálym stupňovaním možností a nárokov "ego", ako to vidíme od renesancie a Descarta až po Hegela, Marxa a Nietzscheho. Tu Brunner jasne videl, že antropocentrické poňatie života a zindividualizované pochopenie človeka vedie vždy do novej krízy a núdze. V jeho poňatí človek nie je autonómnou a centrálnou bytosťou všetkého diania. Nie je pôvodným, ale odovzdávajúcim bytím. Človek odovzdáva to, čo najprv prijal ako poslanie. Jeho podstata nie je preto v individuálnej racionalite, ale v tom, že človek je Božím určením postavený do života dialogickej komunikácie, ktorej výrazom je zodpovednosť a láska. To je Brunnerovo východisko, východisko biblické, prekonávajúce posledné motívy metafyzického určovania človeka ako "animal rationale", ktoré sa tiahne od antického staroveku až do novej doby.

Ani idealistické, ani materialistické poňatie nevyjadriло pravdu o človeku ako konkrétnej dejinnej existencii. Preto aj idealizmus, aj materializmus patria do rámca a i konca rozpadajúcej sa metafyziky. Človek nie je ani titánsky subjekt, ani predmetný objekt. Interpretovať pravdu o človeku v rámci kategórií subjekt-objekt jednoducho už nie je možné. Táto schéma, typická pre celú západnú metafyziku,

totiž ignoruje to, čo je v človeku to základné. A to je skutočnosť jeho elementárnej faktickosti bytia na tomto svete. V tomto bode sa Heidegger i Brunner zhodujú. Pre oboch je človek konkrétnou, personálnou a dejinnou existenciou. Na rozdiel od Heideggera je Brunner teológ, a preto vo svetle viery v evanjelium vie aj o jej poslednom zmysle a ciele.

LITERATÚRA

- [1] HROMÁDKA, J.L.: Přelom v protestantské theologii. Praha 1956.
- [2] SMOLÍK, J.: Současné pokusy o interpretaci evangelia. Praha 1973.
- [3] MICHŇÁK, K.: Ke kritice antropologismu ve filosofii a theologii. Praha 1968.
- [4] NANDRÁSKY, K.: Aktuálnosť Lutherovho zápasu za biblickú teológiu. Cirkevné listy, Bratislava 1979.
- [5] HEJDÁNEK, L.: Filosofie a víra. Praha 1990.
- [6] BRUNNER, E.: Pravda jako setkání. In: Z. Kučera: Pravda a iluze moderní theologie. Praha 1986.
- [7] HEIDEGGER, M.: Bytie a čas. In: Antológia z diel filozofov, zv. VIII, Bratislava 1969.
- [8] LANDGREBE, L.: Filosofie přítomnosti. Praha 1968.